

Physical Environment. Natural Selection and Historical Development. – N.-Y., 1924; Vidal de la Blache P. Principles of Human Geography. – London, 1926; Sauer C.O. Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer. – Berkeley, 1963. 2. Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. – Sussex, 1991. – P. 289. 3. Buzan B. A Framework for Regional Security Analysis // Case Studies of Regional Conflicts and Conflict Resolution / Ed. by Ohlsson L. – Goeteborg, 1989. – P. 2. 4. Mitrany D. A Working Peace System. – Chicago, 1966. 5. Haas E.B. The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957. – Stanford, 1958. 6. Nye J. Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization. – Boston, 1987. – P. 51. 7. Hurrell A. Regionalism in Theoretical Perspective // Regionalism in World Politics / Ed. by L. Fawcett and A. Hurrell. – Oxford, 1995. – P. 59. 8. Keohane R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. – Princeton, 1984. 9. Grugel T. And Hout W. Regionalism Across the North-South Divide: Stage Strategies. – London,

1999. 10. Meyrowitz J. No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior. – N.-Y., 1985. – P. 148. 11. Wachter A. and S. Pieter. Trajectories of Regions and Spatial Integration in the World-System // Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. – 2005. – Vol. 96, № 2. – P. 163. 12. Tinbergen J. International Economic Integration. – London, 1954. – P. 122. 13. Haarlov J. Regional Cooperation in Southern Africa. Central Elements of the SADC Venture. – Copenhagen, 1988. – P. 23; Robson P. The Economics of International Integration. – London, 1997. – P. 268-295. 14. Bergsten C.F. APEC and World Trade: A Force for Worldwide Liberalization // Foreign Affairs. – 1994. – Vol. 73, № 3; Cable V. and Henderson D. Trade Blocks & The Future of Regional Integration. – London, 1994. 15. Cable V. and Henderson D. Trade Blocks & The Future of Regional Integration. – London, 1994. – P. 8. 16. Mittelman J. Rethinking the New Regionalism in Context of Globalization // Globalism and New Regionalism / Ed. by B. Hettne, A. Inotai and O. Sunkel. – London, 1999. – P. 25-26.

Надійшла до редколегії 24.03.09

М. Капітоненко, канд. політ. наук

ДИНАМІКА МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ: ПЕРЕРОЗПОДІЛ СИЛОВИХ РЕСУРСІВ

У статті розглянуто основні положення теорії перерозподілу сили, критично оцінено методологічні засади, наведено приклади її застосування. Визначено сильні та слабкі місця теорії у порівнянні із іншими двома системними теоріями, пов'язаними із концепцією сили – гегемоністичної стабільності та силової рівноваги. Наведено оцінки сучасних світових політичних процесів з позиції теорії перерозподілу сили.

The key elements of the power transition theory are presented in the article. Methodological assumptions are critically assessed, examples of theory application are given. Theory's pros and cons are examined, compared to other systemic level theories – hegemonic stability theory and balance of power theory. Current world political processes are studied through power transition theory implications.

На відміну від "вічних", за словами Генрі Пальмерстона, інтересів Великої Британії, конфігурація розподілу силових ресурсів в міжнародній системі постійно змінюється. Динаміка, якої набували міжнародні відносини внаслідок процесів "перетікання" силових можливостей, й до сьогодні здебільшого залишається поза увагою основних теорій міжнародних відносин системного рівня дослідження. А між тим переважно статичний характер теорій балансу сил та гегемоністичної стабільності стає на заваді адекватному поясненню бурхливих політичних процесів сучасності. Як перша, так і друга спрямовують увагу дослідників на "миттєву" конфігурацію силових можливостей, фіксуючи наявність дисбалансів та оцінюючи їх можливі наслідки. Між тим, будь-яке співвідношення сил є тимчасовим. І часто вирішального значення для аналізу політичних процесів набуває не стільки наявність чи відсутність силових переваг, скільки те, як вони змінюються.

Для оцінки того, що відбувається у світі з точки зору швидкої зміни співвідношення сил часто використовують теорію перерозподілу сили (power transition theory), розроблену достатньо давно (у 1950- роках). Основні положення її найповніше викладено в роботі А. Органської та Дж. Куглера "Хроніка війни" [1]. Сьогоднішня популярність цієї теорії пов'язана із неготовністю провідних її конкурентів переконливо пояснити, що саме означає для майбутнього світу завершення "холодної війни"; і як впливатимуть на світову політику процеси змін, що тривають по її закінченню. Визначальною рисою теорії є увага до двостороннього (більшою мірою) та системного (меншою мірою) рівнів дослідження. Вона пов'язана із теорією силової рівноваги, а також виступає основою для теоретичних конструкцій неореалістів.

Теорія перерозподілу сили пояснює як природа системних трансформацій, пов'язаних із перетіканням силових ресурсів, впливає на конфліктогенність міжнародних відносин. Основну увагу спрямовано на великі держави: взаємодію їхніх силових потенціалів, передумови виникнення війн та вплив силових процесів на структуру міжнародної системи. Теорію в цілому розроблено в рамках політичного реалізму, однак деякі її положення суттєво розходяться із реалістичними догмами. Наприклад, теорія перерозподілу сили фактично

ставить під сумнів анархічність міжнародної системи, вводячи натомість складну ієрархію держав, в якій великі держави-бенефіціанти виступають своєрідним колективним регулятором міжнародних відносин.

Між великими державами неможливо довго підтримувати силову рівновагу. Співвідношення сил між ними постійно змінюється під впливом різного роду трансформацій, з яких найважливішою є процес індустріалізації. На думку А. Органської, силовий потенціал держави визначається, за великим рахунком, кількістю її населення та рівнем технічного/технологічного розвитку. Якщо перший параметр змінюється повільно, то останній здатен швидко надавати або позбавляти держав відносних переваг, підвищуючи або припиняючи їх у світовій ієрархії. Успішний процес індустріалізації перетворює слабких на сильних, а сильні держави – на великі. Так було свого часу із Великою Британією, Німеччиною, Японією, США та Радянським Союзом. Звичайно, сьогодні замість "індустріалізації" доцільно вести мову про цілий комплекс внутрішніх трансформацій, що можуть підсилити сучасну державу, який включає, поміж іншого, технологічні здобутки, здатність залучати інвестиції, збільшення конкурентноздатності національної економіки та ін. Внутрішній розвиток сприяє посиленню держави на міжнародній арені, що із часом призводить до набуття можливості кинути виклик державам, що підтримують status quo.

А. Органської визначає status quo як становище міжнародної системи, коли "...могутня держава намагається встановити систему відносин із меншими державами, яку можна назвати "порядком", оскільки відносини стабілізуються...сформовано звичайні принципи щодо того, як мають протикати відносини... певні держави визнані в якості лідерів...наявні правила дипломатії та навіть правила ведення війни" [2]. Як бачимо, таке визначення стану status quo є близьким до розуміння стабільності в дусі здійснення гегемонії. Різниця полягає в тому, що status quo, на відміну від гегемонії, *конструюється* основними акторами. Гегемон же часто стає заручником свого статусу, який, в свою чергу, визначається структурними особливостями розвитку міжнародних відносин. За його наявності у міжнародній системі коло

держав-бенефіціантів визначається майже "автоматично", включаючи самого гегемона та його союзників.

Після окреслення основних принципів світопорядку держави-бенефіціанти займаються його підтримкою, попереджаючи системно-небезпечні конфлікти, виробляючи процедури розв'язання протиріч, караючи "непокірних" тощо. Основні положення status quo закріплюються у міжнародних угодах або ж мають неофіційний характер.

Поєднання концепції сили й status quo є основою теорії перерозподілу сили. За їх допомогою описуються стани стабільності міжнародних систем; пояснюються закономірності політичних процесів; розкриваються причини конфліктів та співпраці між державами. Необхідною умовою змін в міжнародній системі є "перетікання" сили (як атрибуту) від одних акторів до інших. Особливу увагу слід звернути на те, що такий перерозподіл відбувається не внаслідок зменшення абсолютних показників могутності держав (наприклад, тих, що зазнали поразки у війні); але внаслідок змін співвідношення сил між ними в результаті стрімкого внутрішнього розвитку.

Посилення одних та послаблення інших міжнародних акторів – процес, що завжди триває. Оскільки в рамках теорії перерозподілу сили всі держави поділяються на прихильників та противників збереження status quo, особливо небезпечними для всієї системи міжнародних відносин є ситуації, коли їхні силові можливості стають приблизно рівними. Силовий паритет, за логікою невизначеності, провокує агресивну зовнішню політику. Держави, які знаходяться у стані приблизної рівноваги сил, ніколи не знають напевне можливих наслідків протистояння між собою (на відміну від держав, силові потенціали яких відчутно різняться). Це часто підштовхує їх до авантюрних дій, а якщо врахувати властиву державам схильність переоцінювати власні ресурси, стимул до агресивної зовнішньої політики в умовах силової рівноваги стає достатньо сильним.

Це швидко призводить до масштабних війн, які не можуть бути стримані ані економічною взаємозалежністю, ані міжнародно-правовими інструментами. Приміром, Перша світова війна з таких позицій пояснюється поляризацією міжнародної системи внаслідок створення двох жорстких блоків та швидким вирівнюванням їхніх сукупних силових можливостей. Екстраполяція такого сценарію на умови сучасного світу дає підстави для песимістичних прогнозів глобальних катаклізмів внаслідок ерозії американської гегемонії та посилення тих держав, які прагнуть порушити існуючий status quo.

В рамках теорії перерозподілу сили міжнародний порядок залежить від розподілу силових можливостей та рівня задоволення основних потреб великих держав. Ніяке незадоволення середніх та малих не може змінити стану речей – для зміни status quo потрібно спочатку накопичити достатню кількість "сили", здійснивши "якісний стрибок" у внутрішньому розвитку. Такі внутрішні зміни стають результатом соціальних, демографічних та економічних перетворень. Чим швидшими є такі перетворення і чим швидше відбувається перерозподіл силових можливостей, тим більш ймовірно є масштабна війна. І навпаки, повільніше зростання держави-претендента на статус гегемона залишає більше шансів на мирне врегулювання політичних протиріч, які виникають.

За логікою теорії перерозподілу сили, зменшення відриву держави-гегемона від основного суперника провокує збільшення ймовірності масштабної війни, оскільки обидві сприймають ситуацію як життєво-небезпечну. Небезпека для гегемона полягає у наближенні перспективи втратити власний статус та політичні ресурси, пов'язані із ним; входячи із цього раціональною відповіддю часто стає превентивний напад. Небез-

пека для суперника гегемона полягає саме у можливості стати цілком превентивного удару за найменш сприятливих умов (коли силова перевага залишається не на його боці). Відповіддю на такого роду ризику є прискорення темпів розвитку з метою якнайшвидше перевершити силовий потенціал гегемона, що часто провокує кризові ситуації у світовій політиці із високим рівнем стратегічної непевності. А стратегічна невизначеність сприяє ескалації конфліктних відносин.

Передчасна агресія, як правило, буває основною помилкою держави-претендента на гегемонію. У своїх розрахунках силових співвідношень вона нехтує коаліційними факторами та "колективною відповідальністю" за збереження status quo. Гегемон рідко виступає одноосібно – натомість він уособлює інтереси коаліції держав, які зацікавлені у збереженні поточного стану речей. В ході Першої світової війни Німеччина воювала не із Британією, але із коаліцією держав, що прагнули зберегти status quo, так само як і у Другій світовій війні. "Холодну війну" можна розглядати як спробу СРСР кинути виклик американській гегемонії, який врешті-решт невдалим внаслідок перетворення американсько-радянського протистояння на боротьбу СРСР із усім капіталістичним світом. Сьогоднішні політичні процеси свідчать про намагання США якомога розширити коло держав, які були б готові колективно захищати основні елементи наявного світового порядку.

Впадають в око дві обставини. По-перше, сильна орієнтація теорії перерозподілу сили на історичний досвід великих держав першої половини ХХ ст. Приклади Японії, Німеччини та СРСР, очевидно, надали фактичний матеріал для припущень про визначальну роль економічних перетворень у реалізації зовнішньої політики великих держав, особливо таких, що незадоволені status quo. В якості прикладів розглянуто франко-пруську, російсько-японську, Першу світову та Другу світову війни, кожна з яких начебто підтверджує гіпотезу про скорочення силового відставання як основну передумову війни. При цьому авторами теорії обрано обсяг ВВП як основний індикатор могутності[3]. В цьому криється як сильна, так і слабка сторони теорії. З одного боку, її положення підтверджуються значним масивом емпіричних даних історичного минулого [4]. Це робить теорію відносно надійною. З іншого, розроблена для пояснення цього минулого, така теоретична конструкція ризикує повторити долю політичного ідеалізму, тобто стати абсолютно непридатною для використання у нових міжнародно-політичних умовах, тим більше, що в історії вистачало випадків, коли великі держави мінялися місцями у світовій ієрархії без військового супроводу (найбільш очевидним прикладом є висування США на перші ролі у світовій політиці наприкінці ХІХ ст.). Вже "холодна війна" поставила проблему відсутності масштабного конфлікту за умов приблизного паритету та ймовірного розходження щодо оцінки status quo. Рятуючи теорію, можна припустити, що обидві наддержави були зацікавлені у збереженні стану речей, зафіксованого за результатами Другої світової війни. Але постбіполярний світ поставив багато нових запитань, до яких ми звернемося нижче.

По-друге, теорія спирається на очевидний зв'язок між внутрішньою та зовнішньою політикою. В часи беззаперечного панування політичного реалізму така концептуальна орієнтація була як мінімум оригінальною. Можливо, саме це забезпечило теорії перерозподілу сили довге життя, відокремлене від теорій в руслі класичного політичного реалізму за прикладом теорії силової рівноваги. Сьогодні ж ця обставина надає додаткові можливості: використовуючи внутрішні трансформації як джерело

пояснення зовнішньополітичної поведінки, можна вивчати стратегії нових індустріальних держав; швидко зростаючих країн на кшталт Китаю та Індії; а також створювати адекватніші пояснення діяльності сучасних коаліцій, альянсів та систем колективної безпеки.

Застосування теорії перерозподілу сили до реалій постбіполярного світу дає нам наступні результати у вигляді прогнозів. Перший, і найголовніший, полягає у наявності високої ймовірності збереження миру між великими державами. Ця висока ймовірність формується під впливом беззаперечного лідерства силового потенціалу США (жодна держава не може кинути їм виклик у середньостроковій перспективі) та збереження консенсусу стосовно status quo між основними великими державами. Цих двох фактів достатньо для висновку, який радикально відрізняється від песимістичних прогнозів "зіткнення цивілізацій" чи нової "холодної війни".

До того ж гегемонія США занепадає повільно. Це створює необхідний для збереження миру між великими державами резерв часу. Теорія стверджує, що дефіцит часу для прийняття рішень провокує ризиковані кроки. Це трапляється за умов, коли скорочення відриву від гегемона відбувається швидко. Якщо з'являється час – збільшуються можливості для пошуку компромісів, врегулювання основних спірних питань, напрацювання нових "правил гри" мирним шляхом. Адепти теорії силової рівноваги та класичних міркувань в дусі реалізму про сфери впливу та їхній перерозподіл доходять значно більш песимістичних висновків щодо поточного політичного моменту. Відносно послаблення США, на їхню думку, відкриває шлях для миттєвого заповнення "політичного вакууму", що утворюється із "міграцією", так би мовити, американського впливу. На нашу думку, теорія перерозподілу сили більш адекватно відображає політичні процеси, пов'язані із такими трансформаціями, звертаючи увагу насамперед на швидкість занепаду гегемона, а також на реакцію на цей занепад всієї системи міжнародних відносин, а не лише окремих великих держав.

Другий прогноз, що його можна зробити застосувавши теорію перерозподілу сили, стосується зростання ролі Китаю у світовій політиці й отримання ним сумнівних "лаврів" найбільш ймовірного порушника "правил гри". Динамічний розвиток силового потенціалу у поєднанні із ідеологічною протиставленістю решті великих держав створюють достатні підстави для ревізійності зовнішньої політики, агресивність якої зростатиме із наближенням китайських можливостей до американських. Схожа небезпека може виникнути за умов консолідації авторитарного режиму на пострадянському політичному просторі за умови подальшого нарощення ним силового потенціалу.

Третій висновок, найбільш актуальний для України, стосується майбутнього Європи, яке, незважаючи на наявність, як і 1914 або 1939 року, декількох великих держав, майже гарантовано буде мирним. Пов'язане це насамперед із відсутністю держав-пертурбаторів, які були настільки активними у континентальній політиці напередодні світових війн. Натомість сьогодні Європа об'єднана ціннісно, інституціонально, політично та ідеологічно, що робить стратегічні інтереси європейських великих держав ідентичними.

Прогностичні можливості теорії перерозподілу сили дещо "врівноважуються" деякими методологічними недоліками, з яких основним є метод обчислення силових потенціалів. А. Органські та Дж. Куглер використали обсяг ВВП держав як показник їхньої могутності, дійшовши висновку про те, що теорія є справедливою для великих держав, що претендують на світову гегемонію. Емпіричний матеріал їхніх досліджень охоплював війни

між великими державами після періоду індустріалізації – оскільки саме цей процес внутрішнього перетворення вони вважали за ключовий для зростання силових можливостей держав. До епохи індустріалізації, за такою логикою, закони теорії перерозподілу сили не діяли. Пізніше дослідження спиралися на більш комплексні показники могутності, що включали рівень економічного розвитку, технологічні та демографічні можливості [5]. Внаслідок цього теорію перерозподілу сили можна застосовувати для аналізу більш віддалених хронологічно подій міжнародного життя, пов'язаних із конфліктами з приводу збереження чи зміни status quo [6].

Теорія перерозподілу сили вносить суттєві корективи у бачення закономірностей міжнародної політики. Її "конкуренти" на двосторонньому та системному рівнях аналізу – теорії силової рівноваги та гегемоністичної стабільності – пояснювали, кожна із власних позицій, *статусу* міжнародної системи. Обидві теорії звертали увагу на розподіл силових ресурсів у системі, однак робили протилежні висновки та прогнози. Прихильники теорії балансу сил вказували на те, що концентрації силових ресурсів в одних руках необхідно протиставляти стримуючу силу коаліцій, побудованих так, щоб зберігати приблизний силовий паритет. Цей паритет, отже, є необхідною передумовою миру (як це було за часів мультиполярного "європейського концерту" XIX ст. або "довгого миру" часів "холодної війни"). "Гегемоністи" дотримувалися протилежних поглядів. На їхню думку, концентрація сили в міжнародній системі є найбільш надійним гарантом миру, оскільки вона позбавляє всі держави ілюзій щодо можливих переможців у відкритому протистоянні. Там, де за умов приблизної силової рівноваги схильні до ризику політичні лідери вдаватимуться до агресивних стратегій, гегемонія гарантуватиме мир шляхом нав'язування волі гегемона (приклад, як це не парадоксально, використовувалися часто ті самі – мирна Віденська система, тільки за гегемонії Великобританії; та "холодна війна", що не стала справжньою завдяки силовому переважанню США над рештою світу). У невизначеності прихильники цієї теорії вбачали витоки війни; в той час як теоретики "силової рівноваги" – шлях до миру. Теорія перерозподілу сили також вважає силову рівновагу небезпечною. Але така небезпека проявляється лише у тих ситуаціях, коли держава-претендент, незадоволена існуючим в системі status quo, наздоганяє державу-гегемона за основними силовими ресурсами. Таким чином, небезпечним стає не стільки сам розподіл сил у міжнародній системі, скільки динаміка його змін.

Сьогодні, коли дискусії щодо американської гегемонії, її занепаду та пов'язаних із цим політичних наслідків активізуються в умовах стратегічної невизначеності, теорія перерозподілу сил може стати адекватним засобом для оцінки міжнародних політичних процесів. За її допомогою також можна оцінювати довгострокові наслідки зміни співвідношення сил в глобальному масштабі, визначати потенційно конфліктогенні регіони та розширювати коло зовнішньополітичних альтернатив для малих та середніх держав, до яких належить і Україна.

1. Organski A.F.K., Kugler J. The War Ledger. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. 2. Organski A.F.K. World Politics. – New York: Alfred A. Knopf, 1958. – P. 315-316. 3. Organski A.F.K., Kugler J. Cited op. 4. Див. наприклад Bremer S. Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965 // Journal of Conflict Resolution – Vol.36, No.2, 1992. – P. 309-341; Geller D. Power Differentials and War in Rival Dyads // International Studies Quarterly – Vol.37, No.2, 1993. – P. 173-193. 5. Toft M. Population Shifts and Civil War: A Test of Power Transition Theory. // International Interactions, Vol. 33, No. 3, 2007 – P. 243-269. 6. Chan S. China, the US, and the Power-Transition Theory: A Critique. – London: Routledge, 2008.